

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDĀ LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ĽA U THOMA (P1)

ĽARA 2013

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ĩĽi Ľi na masiatari a 12.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho (Maraga: 30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari (Maraga: 10)
KHETHEKANYO YA C: Phenda na Kushumisele
kwa Luambo (Maraga: 30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzaṅu sa zwe zwa nomboriswa zwone kha bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u ṅea phindulo INWE na INWE, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
8. Ni dzhieze nzhele mupeleto, tswayo na nzudzanyo ya mafhungo.
9. Khethekanyani tshifhinga nga ṅdila i tevhelaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 25
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 45
10. Ṽwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B ni kone u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A: PHUROSА**MULOMO A U DALELWI NGA MULAMBO**

Tshifhinga tsha dzikhetho musi tshi tshi tutuwa, u wana vhunzhi ha vhonketheni vha tshi tsa ntha na fhasi vhusiku na masiari vha tshi leledisa vhudzhasi. Dza nga vha dzi khofhe dzone, vha edela dza muvhuda. Vha sa ralo vha do mangala vho fara mabesu musi wazwo.

Ndi nga tshenetshi tshifhinga tshine wa wana vhorapolotiki vha tshi ita vha tshi kana nawa na mbisi nga u fhulufhedzisa vhakhethi zwine vha ralo u fhedza vha songo zwi phetha. Vhunzhi ha zwe vha fhulufhedzisa zwone zwi vha kundela kule u zwi vuledza. Zwitukutuku vha a kona u zwi bveledza u itela u takadza vhakhethi uri vha vha khethe. Zwenezwo-ha vha kona u wana tshikhala muvhusoni tsha u shumela mita yavho. Tshi mangadzaho ndi uri vha hangwa vhathu vhe vha vha khetha vha vho funesa tshelede.

Ndi humbula muñwe musi wa dzikhetho he Vho-Alice mufumakadzi wa Vho-Ndishavhelafhi vha ralo u ya u khetha vho dihwala. Zwi vhaisho ndi uri vho ralo u gidimela u ya u khetha divha li tshi tou nzirr, na mabiko a tshi tou phopha thovhela! Tshe vha vha vha tshi khou lilesa ndi uri vha khetha, vha do lugiselwa bada ya u ya ha havho. Minwaha yo tandulukana i tshi dovha hu si na tshi vhonehaho. Vho vhuya vha tsa mirini, na zwino nwana wavho u na makole a fumi na matanu bada iyo i sa athu u lugiswa.

'Arali nda nga khetha, dzangano langa la wana gundo, ndi hone ndi tshi do dzulavho nduni ya malege', ndi Vho-Lindelani vha raloho vha songo takala zwone. Havha Vho-Lindelani dakalo lavho lo vha lo tavhea nga nyambo dza vhorapolotiki. Vha takala vha hangwa uri mafufufhedziso ha phethwi nga divha lithihi. Hune vha dzula hone vhaiwe vho do fhatelwa dzinndu vhone vha si i wane. Na namusi vha didzulela dumbani le la siwa nga vhaiwe vhe vha pfuluwa. Khuhu mudini wavho i tevhela muthu, vhunga na iyo basa yavho i sa athu u luga lwa uri vha kone u wana magavhelo na vhaiwe. Fhulufhelo lavho u swikela zwino li vho thowa. Zwe vha vha vho lavhelela vha tshi khetha a vho ngo tsha zwi wana.

Tshivhilinge ene o litsha tshikolo nga u difhura a ditika nga magavhelo ane a vhona u nga u do a wana e manzhi nga u bebesa vhana. Ndi tshi khou amba namusi u na vhana vhatanu. Tshelede ye a vha a tshi khou humbula uri u do i wana nga vhana avha vhave, a ita zwine a funa, zwino i vho kala. Zwe a vha o lavhelela a zwo ngo tsha da nga ndila ye a vha o zwi humbulisa zwone. Tshivhilinge u vho tama avho vho dzhenaho tshikolo ngauri vhushai khavho vha vho tou vhu sumba nga munwe. U humela tshikoloni khae zwi vho ri vhutoto vhunga na thoho i tshi vho nangela. U ri u shavha u seiwa nga vhomammibibe arali a vho do amba phindulo i si yone musi o vhudziswa nga mugudisi tshikoloni.

Vho-Mutombilo na vhone khevha; vha ri vho ya dzikhethoni nge vha humbula uri ndi hone vha tshi do wana mushumo. Nangoho mishumo yo di vha hone i tshi tevhekana, fhedzi i sa swiki vhathuni. Minwe yo vha i tshi toda vhathu vha re na zwikili zwa iyo mishumo, fhedzi vhunzhi havho vha wanala vha si nazwo. Khavho zwa mushumo zwa fhedza zwi tshi sea zwi tshi tanama. Vha bvaho mashangodavha vho da vha tshi dzhia mishumo vhunga vhe na zwikili zwa mishumo yeneyo. Khevo namusi, vha tou rwa thoho na fhasi vha tshi ri ro vho fulufhedziswa a si na mudzio.

Vho-Betty vha vhlahedzwa nga u sa wana madi avhudi muvhunduni une vha dzula khawo. Vhadzulapo vha kha di tou hwala zwigubu vha tshi ya mulamboni na zwisimani uri vha kone u ka madi. Madi a hone ho ngo kunakiswa. Muthu u sokou ya a dikela a nwa o ralo. Tshi ofhisaho ndi malwadze naho vha tshi dirindidza nga uri tsho yaho thumbuni tsho lala. Madi aya ha na mutakalo wavhudi vhutshiloni ha vhathu.

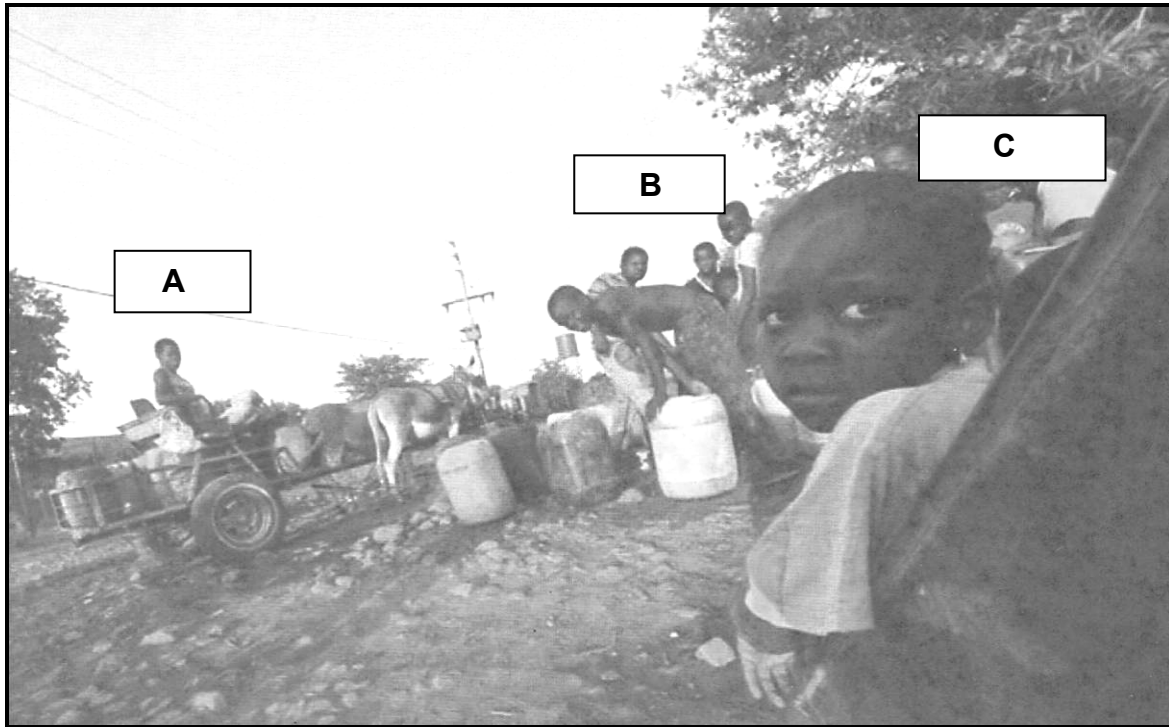
Vho-Ntsundeni vha dzula zwitentsini tsini na dorobo. Vha vhilaedzwa nga u sa vha na mudagasi mudini wavho na huwe nga tsini. Vha vhilaela ngauri muvhundu wavho u vhukati ha minwe ine ya vha na mudagasi, ngeno wavho u si na. Ha havho vha funga zwikenzenke na malammba. Wa sa vha na pharafeni u lalela luvhondo, vhunga u tshi do kundelwa na u bika zwiliwa.

Vha hashu, mafulufhedziso a itwa nga vhorapolotiki vhutshiloni. Manwe ao a a phethiwa, manwe a konda zwi tshi bva kha nyimele. Hezwi a zwi ambi uri ri tea u digegenedza ra litsha u khetha. Kha ri kondelele, zwi do vhuya zwa bevelela. Fhedzha, ri songo dzhia tsheo dzo khakheaho ngauri ri do vha vha u tambula vhutshiloni arali ra tou fombe kha zwothe zwi ambiwaho nga vhorapolotiki.

[Zwi bva kha *Thimu ya Vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B: TSHIFANYISO

Talelani tshifanyiso tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

[Zwi bva kha *Inthanente*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 Bulani zwithu ZWIVHILI zwine vhorapolotiki vha zwi ita nga tshifhinga tsha dzikhetho. (2)
- 1.2 Nga tshifhinga tsha dzikhetho vhorapolotiki a vha divhi khofhe. Topolani zwiitisi ZWIVHILI. (2)
- 1.3 Nweledzani muhumbulo muhulwane une ra u wana mafhungoni aya e na vhala. (2)
- 1.4 Vho-Alice na Vho-Lindelani vha fhambana ngafhi zwi tshi ya kha kuhumbulele kwavho musi vha tshi ya dzikhethoni? (2)
- 1.5 Figara ya muambo yo swifhadzwaho/talelwaho afho mafhungoni i ita uri ni pfesese nyimele ye Tshivhilinge a vha e khayi u gumafhi? Tikedzani phindulo yaanu. (2)

1.6 Nangani phindulo i re yoneyone kha mutevhe wo n̄ekedzwaho.

Vhunzhi ha vhakhethi vha ya dzikhethoni ngauri:

- A Vha funesa vhoneketheni
- B Vha t̄oda uri vha phakhelwe zwiliwa
- C Vha funesa tshelede
- D Vha t̄oda tshumelo dzavhudi. (1)

1.7 Ndi zwifhio, u ya nga muhumbulo waṅu, zwine zwa nga bvelela nga n̄wambo wa u sa ya u khetha nga tshifhinga tsha dzikhetho? (2)

1.8 Sedzani phara ya u fhedza.

Ni vhona u nga vhuimo ha muṅwali malugana na khetho ndi vhufhio? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

1.9 Izwi zwauri maḍi a wanalaho mulamboni a ri vhangela malwadze ndi mbuno kana ndi kuhumbulele kwa muṅwali? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

1.10 No ḍitika nga zwi wanalaho mafhungoni aya, ni nga ri mini nga tshiimo tsha kupfesesele kwa demokirasi kha vhathu vhashu? T̄andavhudzani mihumbulo yaṅu ni dovhe ni tikedze. (3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.11 Vhathu vha re kha tshifanyiso itshi vha vhoneala vhe vha vhuponi vhufhio? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

1.12 Vhud̄ipfi ha muthu a re kha fureme ya C ndi vhufhio? (1)

1.13 Uyo muduba mulapfu wa zwigubu u ni ḍisela muhumbulo ufhio? (1)

1.14 Nga kuhumbulele kwaṅu, ni nga ita mini u khwinisa nyimele iyi? (2)

1.15 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo n̄ekedzwaho.

Ndi ufhio muthu ane a khou takalela nyimele iyi i tshi ya phanda?

- A A re kha fureme ya B
- B A re kha fureme ya A
- C A re kha fureme ya C
- D Vhathu vha re kha fureme dza A na C. (1)

- 1.16 Ndi vhufhio vhumani vhune ha vha hone vhukati ha mafhungo a TSHIBVELEDZWA TSHA A na a TSHIBVELEDZWA TSHA B? Tāndavhudzani vhuimo haṅu. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI

MBUDZISO 2

Vhalani mafhungo a tevhelaho nga vhuronwane uri ni ḁo kona u a nweledza ni tshi sumbedza ṅḁila dzo fhambanaho dzine vhaswa vha nga dzi shumisa u itela u tandulula thaidzo dzine vha nga ṅangana nadzo musi vho no phasa, kana vha tshi kha ḁi vha kha gireidi ya 12.

PFESESANI: Ni lavhelelwa u edza zwi tevhelaho:

- Nweledzani mafhungo aya nga maipfi a sa fhiri 90.
- ṅwalani mbuno dzaṅu nga mihumbulo yo fhelelaho.
- Nweledzani nga mbuno dza SUMBE dzo tevhekanaho KANA dzi kha phara nthihi.
- Ni SONGO ṅea manweledzo aṅu ṱhoho.
- Ni sumbedze tshivhalo tsha maipfi zwitangini magumoni a manweledzo aṅu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C: PHUROSА

THAIDZO

... zwili zwa vhana vhashu

Vhagudi vhanzhi ri wana vha tshi vha na thaidzo dzine vha ṅangana nadzo musi vha tshi phasa kana vha kha gireidi ya 12. Thaidzo dzenedzi vha tea u livhana nadzo naho dzi tshi konḁa. Hu na ṅḁila dzo fhambanaho dzine vha nga dzi shumisa u itela u khwinisa nyimele heyi arali vha ḁiwana yo vha ambarela.

Zwi a itea mugudi musi o phasa gireidi ya 12, a ḁiwana o lovhelwa nga vhabebi vhoṱhe. Arali a ṅangana na nyimele yo raliho u tea u ya kha mashaka a tsini u ṱoḁa thuso; vhaṅwe vha mbilu dza tshilidzi vha nga mu thusa uri a ise pfunzo dzawe phanda.

Arali mugudi a ḁiwana o shuma zwavhuḁi, masheleni a u isa pfunzo dzawe phanda a tshi ndi bva vhubvo, tsha khwine ndi u ṱoḁa bazari. Muvhuso na zwiimiswa zwo fhambanaho zwo lindela vhathu vho raloho uri zwi vha thuse nga masheleni.

Tshiṇwe hafhu ndi tsha uri zwi nga itea uri ni konḡelwe vhukuma u wana masheleni a u bvela phanḡa na pfunzo dzaṇu. Vhashumelavhapo na vhone vha dzula vho lindela u thusa vhathu vha ngaho sa inwi.

Ndishavhelafhi ene nga nyimele ye a ṡangana nayo nga murahu ha musu o phasa gireidi ya 12, o ḡo ya a shuma femeni hune muzwala wawe a shuma hone. O mbo ḡi vhulunga masheleni awe e nga murahu a kona u mu thusa u isa pfunzo dzawe phanḡa. Namusi ri tshi khou amba ndi mulanguli wa zwikolo.

Masingṡa o mbo shandula ṡa tsimu ye a sielwa nga mukalaha, a lima zwiliṇwa zwi si na vhukono a tshi rengisa uri a wane masheleni. Khouṡa namusi o no vha dokotela.

Vhaṇwe vhagudi nga ṇṡhani ha vhusiwana, u wana vha tshi thoma bindu ṡa u rengisa guranḡa zwiṡitshini zwa mabisi, dzithekhisini na zwidimelani. Masheleni ane vha a wana vha a a vhulunga ngauri vha vha na tshipikwa vhutshiloni tsha u isa pfunzo phanḡa.

U ṡanzwela vhoramimodoro mimodoro yavho ndi zwiṇwe zwine mugudi a nga ita arali a tshi khou shaya masheleni a u isa pfunzo dzawe phanḡa. Mushumo wo raliho u na masheleni manzhi ane wa tou shuma nga nungo dzau, a nga u thusa u bveledza tshipikwa tshau tshine wa vha natsho vhutshiloni.

Arali vhuponi ha haṇu hu na vhoramabindu, ndi khwiṇe u ḡisendedza tsini navho. Ni fanela u ita ni tshi vha thusa naho ni sa nga wani malamba. Tshiṇwe tshifhinga vhaṇwe vha mbilu ya tshilidzi vha a khathuwa mbilu vha ni thusa uri ni bveledze pfunzo dzaṇu phanḡa.

Hu na ṇḡila nnzhi dzine vhagudi vha nga dzi tevheldza arali vho ḡiwana vhe kha nyimele ya u shaya masheleni a u isa pfunzo dzavho phanḡa. Hone-ha, arali vha nga tevhedza izwi zwo ṇewaho afho ṇṡha, thaidzo ya vhusiwana vha nga tou i tapulela kule. U bva namusi kha hu bebwe 'Thikundwi'.

[Zwi bva kha Thimu ya vhaṡoli]

ṡHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B:

10

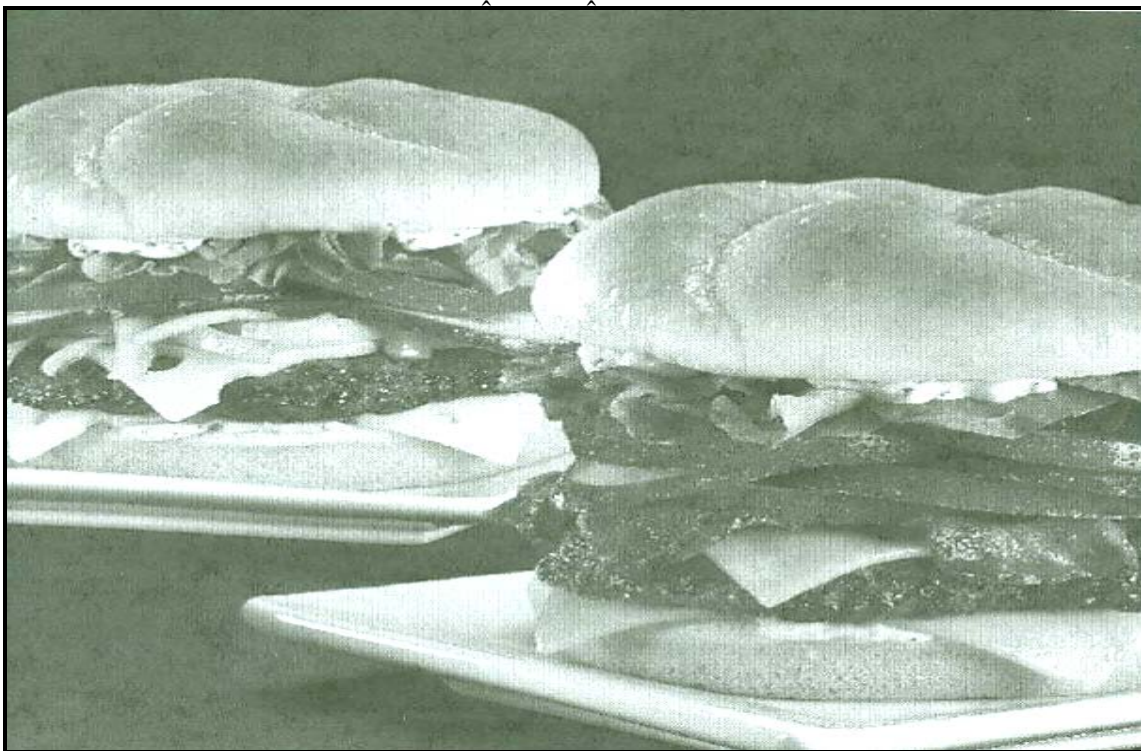
KHETHEKANYO YA C: PHENDA NA KUSHUMISELWE KWA LUAMBO**MBUDZISO 3**

Talelani khungedzelo i tevhelaho (TSHIBVELEDZWA TSHA D) uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

TSHIBVELEDZWA TSHA D: KHUNGEDZELO**BEGA FHANO MAPAKOPHELE**

Ndi nnyi a todaho u tahela mudifho wa bega?

Kha vha de vha dikande nandi!

Kha vha fushe muvhili wavho nga bega i sa difhi zwone. Fhano Mapakophele ro fara bega dza tshakha dzo fhambanaho. Kha mutengo a ri vhambedzwi na vhaniwe. Mitengo yashu i thoma heneffa kha R30 u swika kha R50.

Dzibega dzashu ndi dzi tevhelaho:

- Ya nama ya khuhu
- Ya nama ya kholomo.

Vha renga bega tharu, vha wana na nthihi ya mahala. Mulakhulu u a fhinduwa. Arali vha na vhana vha miwaha miraru u tsa fhasi, vha wana nyamunaithi nga fhedzi.

Ri wanala Mapakophele tsini na mudavhi wa bola.

Vha kwama Naledzani kha nomboro i tevhelaho: 082 678 5542

Imeli: naledzani@webmail.co.za

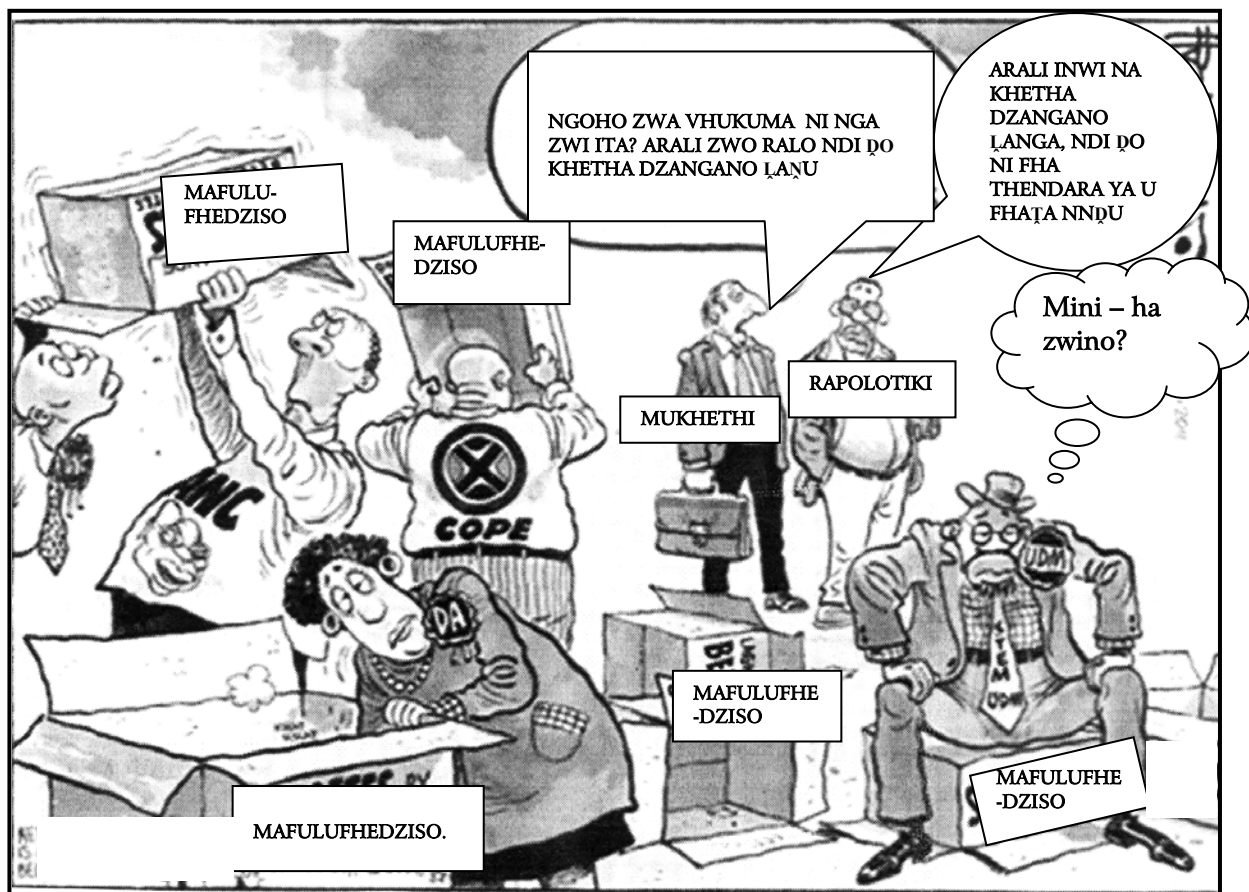
[Zwi bva kha *Inthanete*]

MBUDZISO 3: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Ndivho ya khungedzelo iyi ndi ifhio? (1)
- 3.2 Topolani he muṁwali a vhudzisa mbudziso i sa ṱoṱi phindulo khungedzelo-
ni iyi, ni dovhe ni sumbedze uri ndi ngani o ita nga u ralo. (2)
- 3.3 Hu na zwithu zwine muṁwali a tama ri tshi zwi dzhielesa nṱha. Ndi
zwifhio? Phindulo yaṁu i ḏisendeke nga mafhungo a re kha mutumbu. (3)
- 3.4 Ṭalutshedzani nga ha ndeme ya thekiniki ya fonto yo shumiswaho
khungedzeloni iyi. (2)
- 3.5 Ndi zwifhio zwe na vha ni tshi nga zwi ita nga murahu ha musu no vhona
khungedzelo iyi? Tikedzani phindulo yaṁu. (2)
- [10]

MBUDZISO 4

Ṭalelani khathuni i tevhelaho uri ni ḑo kona u fhindula mbudziso dzo ḏisendekaho
khayo.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Zwi bva kha *Inthanete*]

MBUDZISO 4: TSHIBVELEDZWA TSHA E

4.1 Ri vhudzeni uri kha khathuni iyi hu khou bvelela mini. (2)

4.2 Zwithu zwine zwa sumbedza uri vhathu vha re kha khathuni iyi ndi vhorapolotiki ndi zwifhio? (1)

4.3 Muhumbulo muhulwane une rakhathuni a khou bvisela wone khagala ndi ufhio? (2)

4.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.

Munna o dzulaho kha bogisi u sumbedza u vha o ...

A takalela gundo le a li wana.

B hanganea nga u sa tsha divha zwine a nga ita.

C wana vhakhethi vhanzhi dzikhethoni.

D A na C. (1)

4.5 Ndi zwifhio, u ya nga muhumbulo wanu, zwine zwa nga bvelela kha vhorapolotiki vha neaho vhathu mafufhedziso a si one? (2)

4.6 Ndi ngafhi ho shumiswaho luambo lwa u fhuredzela kha iyi khathuni? Topolani ni sumbedze uri vhukuma ndi luambo lwa u fhuredzela. (2)

[10]

MBUDZISO 5**TSHIBVELEDZWA TSHA F: PHUROS**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudzo dzo disendekaho khao.

Vhulimi ndi tshithu tshi vhuyedzaho vhukuma. Vhana vha tea u guda kha vhalala vho aluwaho vha tshi divha mafhungo a ndimo. Mukalaha Vho-Mulembu vha dzulela u amba uri lupfumo lu mavuni.

Terepere la mukalaha avha li twa li tshi limela vhakalaha na vhakegulu masimu avho divha la vhuya la tou tota tombo. U wana i tshi tou vha mupfufhi u si mphire, nwana a tshi mamela lurumbu.

Arali li tshi khou lima u wana zwikalaha na zwikegulu zwi murahu zwi tshi khou rwelela madinga naho divha li tshi khou fhisa. Mabiko u wana i phophopho thovhela, a tshi tou vha madi nga vhusili. Vha u gobela vhe vha u gobela nga ngeno thungo.

Tshifhinga tshinzhi teretere ili li vha li tshi khou lima li tshi yela thungo ya Devhula. Mureili walo vhatu a vha mu ambesi, vha ri u na vhudele vhu no nga ha tshimange. Tshi mangadzaho vhatu ndi uri naho a tshi shuma mabuseni u dzula a si na tshika. Wa vhuya wa tou amba nga ha kushumele kwawe, u tou mwemwela a fhedza a setshelela ngauri zwi ambiwaho zwi vha zwi tshi mu takadza.

Vhabebi vhawe na vhone hu pfi vho vha vha na vhudele vhu mangadzaho. Itali Vhavenda vha sa zwifhi vha tshi ri nwana wa mbevha ha hangwi mukwita.

Muniwe musi muhulwane yo vhu shela, yo mbo di dzhena sosani ya ri: **'Ndi toda u vhu shela hafha.'** Vhatu vho mbo di tou havhelwa tshibudzana, mbabvu dza nga dzi sa vhibva ngeno vhaiwe vha tshi khou ralo u i khoddzela.

[Zwi bva kha *Thimu ya vhatoli*]

5.1 Ipfi 'teretere' lo pambwa hu tshi tevhedzwa maitele-de? (1)

5.2 Nani mushumo wa mutshila u re kha ipfi *limela*, lo shumiswaho mafhungoni aya. (1)

5.3 Topolani dzina la ngelekanyo/khumbulelwa lo shumiswaho mafhungoni aya, ni dovhe ni li shumise fhungoni le na tou disikela. (2)

5.4 Nangani liambele lithihi ni li shumise fhungoni le na tou disikela. (2)

5.5 Tanganyani mafhungo a tevhelaho nga u shumisa litanganyi lo teaho uri ni vhumbe fhungotserekana lithihi.

Fhungo 1: Vhulimi ndi tshithu tshi vhuyedzaho vhukuma.

Fhungo 2: Vhana vha tea u guda kha vhalala vho aluwaho vha tshi divha mafhungo a ndimo.

Thomani nga u rali: Vhulimi ndi ... (2)

5.6 Fhungo lo talelwaho/swifhadzwaho afho mafhungoni e na vhalala li na thalutshedzo mbili dzo fhambanaho - i re khagala na ine i si vhe khagala. Inwi bviselani khagala phambano heyi. (2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70